

УДК 821.0
ББК 83.3

**БАҲСЕ РОҶЕЪ БА
МАТНИШНОСИИ ЯК
МУХАММАСИ УСТОД АЙНИ БАР
ҒАЗАЛИ БЕДИЛ**

Нуров Нуралӣ, н.и. филол., дотсенти
кафедраи адабиёти классикии тоҷики ДДХ
ба номи акад. Б. Гафуров (Тоҷикистон,
Худжанд)

**О ТЕКСТОЛОГИИ ОДНОГО
МУХАММАСА САДРИДДИНА
АЙНИ НА ГАЗЕЛЬ БЕДИЛЯ**

Нуров Нурали, к.филол. н., доцент кафедры
таджикской классической литературы
ХГУ им. акад. Б. Гафурова (Таджикистан,
Худжанд)

**ON THE TEXTOLOGY OF ONE
MUKHAMMAS BY SADRIDDIN AINI
WRITTEN TO BEDIL'S GAZEL**

Nurov Nurali, candidate of philological sciences,
Associate Professor of the Tajik classical
literature department under KhSU named after
academician B. Gafurov (Tajikistan, Khujand)
E-MAIL: Nurali74@mail.ru

Калидвожаҳо: Мирзо Бедил, Садриддин Айни, мухаммас, газал, матнишиносӣ, пайравони Бедил

Дар мақола саъй шудааст, ки бархе масъалаҳои матнишиносии газалиёти Бедил бар асоси як мухаммаси устод Айни мавриди таҳқиқ қарор бигирад. Муаллиф дар заминаи муқоисаи нусхаҳои мухталифи Девони Бедил муқаррар намудааст, ки бо сабаби дар як радиф суруда шудани чандин газал аз ҷониби Абулмаъонӣ дар нусхаҳои девони шоир гоҳо ҷойи абёти газалҳо иваз шуда, гунаҳое ҷудогона аз ин газалиёт зуҳур ёфтааст, ки ин вежагии матнишиносӣ дар асоси таҳқиқи абёти дар мухаммаси устод Айни ба қор рафта мушаххас гардидааст. Дар асоси баҳсҳои мазкур нигорандаи мақола ба хулосае расидааст, ки абёти дар мухаммаси устод Айни истифодашуда на аз як газал, балки дар асл аз ду газали Бедил берун омадаанд, ки сабаби аслии сар задани ин ҳолат боз ҳам ба нуфузи газалҳои эҷодшуда ба як вазну радиф маҳсуб меёбад.

Ключевые слова: Мирзо Бедиль, Садриддин Айни, мухаммас, газель, текстология, приверженцы Бедилья

В статье предпринята попытка рассмотреть некоторые проблемы текстологии газелей Бедилья на примере одного мухаммаса Садриддина Айни. Сопоставление разных списков “Дивана” Бедилья показывает, что Абульмаони с использованием одного метра рифмы и редифа создавая несколько газелей, что становилось причиной смешения отдельных бейтов газелей и возникновения новых вариантов стихотворений. Данное текстологическое явление конкретизировано на основе анализа бейтов Бедилья в мухаммаса Айни. Делается вывод, что мухаммас Айни написан на бейты не одной, а двух газелей Бедилья.

Key words: Mirzo Bedil, Sadriddin Aini, mukhammas, gazel, textology, Bedil's disciples

The author makes an endeavor to research certain problems beset with the textology of Bedil's gazels; one mukhammas by S.Aini dwelling on a gazel by Bedil being taken as an example. When correlating different lists by Bedil's "Divan" it was ascertained that due to a community of redif being present in several gazels by Abulmaoni a mixture of gazel and beyts

took place entailing a rise of new variants of the gazels in question. The given textological feature of Bedil's gazels is traced back to Aini's mukhammas patterns aimed at Bedil's gazel. The inference is made that S.Aini created mukhammas for the beyts of not one, but two gazels belonging to Bedil written by one metre and having likeable redifs.

Бар асоси таҳқиқоти анҷомёфта муқаррар гардидааст, ки мухаммас чун жанри хоси адаби дар адабиёти форсу тоҷик аз вежагии махсус бархурдор буда, зуҳури он ба асрҳои миёна пайванд дорад. Муҳаққиқон Масъуди Саъди Салмонро ба ҳайси аввалин гӯяндаи мухаммас эътироф намудаанд. Вале густариш ва таҳаввули маънавию шаклии ин навъи адаби ба номи Сайиди Насафӣ марбут аст. Зеро аз ин шоири соҳибном ва соҳибсабки тоҷик теъдоди касири мухаммасот бо сабку равиши хоса ба ёдгор мондаанд, ки дар шумори бехтарин намунаҳои мухаммас дар қаламрави шеъри форсӣ қарор доранд. Ҳамин гуна махсусиятбахшӣ ва таҳаввулпазирии жанри мухаммас дар осори Сайидо буд, ки минбаъд дар таърихи адабиёт анъанани хосе идома ёфта, барои зуҳури тозақорӣ дар сабк ва суннати нигориши ин навъи шеъри форсӣ муассир омад. Дар натиҷа, доманани густариши анъанани мухаммасароӣ то ба қарни ХХ расида, шоирони зиёде дар сурудани мухаммас таҷрибаи хунариашонро ошкор намуданд. Устод Айнӣ аз зумраи суханвароне аст, ки бехтарин суннатҳои мухаммасароии классиконро идома дода, хунари шоириашро дар ин самт равшан ба ҷилва овардааст.

Қобили зикр аст, ки устод Айнӣ дар қаламрави адабиёти навини тоҷик ба ҳайси бунёдгузори адабиёти комилан ҷадиди тоҷикӣ шинохта шудааст ва ин маънӣ пеш аз ҳама ба таваҷҷӯҳи ӯ дар дигарунсозии шаклӣ, дарунмоя ва мавзӯву мундариҷаи адабиёт иртибот мегирад. Аз дигар ҷониб, ҳарчанд устод Айнӣ дар таҳаввули насри нав ва ҷорӣ намудани қаволиб ва ашқоли тозаи осори мансур дар адабиёти тоҷик саҳм гирифтааст, вале мавҷудияти теъдоди касири осори манзум дар эҷодиёти ӯ аз тадовуми суннатҳои бехтарини шеъри классикӣ ва тазоҳури падида ва аносири нахустини таҷаддуд дар шеър гувоҳӣ медиҳад. Идомаи анъанаҳои мухаммасароӣ дар осори устод Айнӣ ҳам ба нахве пайгирии суннатҳои хоси шеъри классикӣ ва кӯшишҳои тозақорӣ дар навъу жанрҳои мутадовили адаби махсуб мешавад. Аз ин нуқтаи назар, идомаи суннатҳои хоси шеъри гузашта ва таҷаддуд дар шаклу дарунмояи шеъри нави тоҷик барои муаррифии шахсияти устод Айнӣ ҳамчун аламбардору асосгузори адабиёти навини тоҷик нақши равшан гузоштааст. Хоса, қареҳаи хунарии устод Айнӣ дар сурудани навъҳои маъмули шеъри классикӣ ва изҳори шаклҳои навтарини шеър барои пайрезии шеъри нави тоҷик дар ин раҳгузор қобили таъйид ва таъкид аст. Аммо, ин ҷо мо танҳо ба нақши мухаммас ҳамчун навъи хоси шеъри классикӣ ва мақоми Айнӣ дар густариши хунарии ин шакли шеърӣ ҳамчун идомаи суннатҳои шеъри гузаштагон таваҷҷӯҳ зоҳир менамоем.

Дар баробари анвои мутадовили шеъри классикӣ, чун қасида, маснавӣ, ғазал, китъа, рубой, мусаддас дар ашъори Айнӣ мухаммасот аз ҷойгоҳи хоса бархурдор мебошанд. Дар ҷилди 8-уми «Куллият»-и Айнӣ, ки фарогири осори манзуми устод мебошад, 11 мухаммас ҷой дода шудааст. Аз ин мухаммасот ду адад ба ғазалҳои Ҳилолӣ, ду адад ба ғазалҳои Соиб, ду адад ба ғазалҳои Ҳофизӣ Шерозӣ, як адад ба ғазали Камоли Хучандӣ, як адад ба ғазали Бедил, як адад ба ғазали Қоонӣ ва як адад ба ғазали Яғмо ва як мухаммаси мустақил мебошанд, ки ҳар яке ба зоти худ баробари ҷилваи хунарии ашъори Айнӣ мақоми устодро дар сароиши мухаммасот ва шинохти қаволибу усули хоси мухаммаснигорӣ бозгӯ мекунанд. Вобаста ба тақсимбандии

анвои мухаммас муайян кардан мумкин аст, ки ҳар ду шакли мухаммасот, яъне мухаммаси тазминӣ ва мухаммаси мустақил дар эҷодиёти Айнӣ ба мушоҳида мерасанд. Ҳарчанд дар доираи эҷоди устод Айнӣ танҳо ба як мухаммаси мустақил дучор меоем, аммо, вучуди он худ аз маърифати комили ин шакли шеърӣ дар осори Айнӣ дарак медиҳад. Мухаммаси устод Айнӣ бо банди зайл оғоз меёбад:

*Бирасид аз муҳаббат ба сарам балои мушкил,
Шуда он санам ба рағмам ба рақиб шамъи маҳфил.
Ки зи рашк дида будам нанишонда дар муқобил,
Нагзошта зи гайрат ҳавасаи ба хонаи дил,
Раҳи ӯ чӣ гуна акнун ба ҳазор хона бинам? (1, 195)*

Дар тавзеҳоти чилди 8-уми «Куллиёт»-и устод Айнӣ зикр шудааст, ки қисмати бозмондаи ин мухаммас танҳо 4 банди охири он аст ва бахшҳои дигари он аз байн рафтааст. Маълум мегардад, ки бандҳои аз ин мухаммас ҳазф шудаанд ва иллати ин дар махв шудани қисмате аз дафтари мухаммасоти устод Айнӣ будааст (1,479).

Аз банди аввал эҳсос мешавад, ки дар он қолаби қофияву радиф риоя намешавад. Аз рӯи ин тахмин намудан мумкин аст, ки банди нахустини мухаммаси мазкур порчаи зикршуда нест ва ин ҳолат низ худ баёнгари он аст, ки пораҳои аз ин мухаммас афтадааст. Аммо, ин мухаммас аз лиҳози бандубаст ва риояи қавонини дигари мухаммасароӣ устодона ба шумор меравад. Ба сарҳади шеър кашидани қофияи душворёб, ки дар банди аввал эҳсос мешавад, аз гӯянда хунари барҷастаи суханвари-ро тақозо дорад ва устод Айнӣ дар иҷрои ин амри хунармандона хеле муваффақ аст.

Зикри як нукта муҳим аст, ки чун устод Айнӣ яке аз охири намояндагони мактаби пайравони Бедил ба шумор меравад, дар мухаммасоти ӯ унсурҳои сабки ҳиндӣ, хоса ашъори Мирзо Бедил чилваи равшан доранд. Ин албатта бесабаб нест. Маълум аст, ки устод Айнӣ аз додандагони хуб ва ба истилоҳи худ Бедил аз «маънипаноҳон»-и бузурги ин шоири муқтадир буд ва таълифи рисолаи арзишманди «Мирзо Абдулқодири Бедил» санади шоистае дар эътирофи мақоми устод дар бедилрасӣ маҳсуб мешавад. Ҳамзамон дар ҳамин китоб устод Айнӣ се мухаммас аз Бедилро нақл кардааст, ки яке аз онҳо аз 22 банд иборат мебошад (2,259).

Чунин бедилгароӣ ва баҳрамандӣ аз аносири сабки ҳиндӣ ҳам дар мухаммаси мустақил ва ҳам дар мухаммасоти тазминӣ ба мушоҳида мерасад. Масалан, дар мухаммаси мустақил банде бад-ин гуна ҷо дорад:

*Агар аз карам ба ҳоли мани синареш бинӣ,
Ба дилам зи доғи фурқат ду ҳазор беш бинӣ.
Набувад гунаҳ ба сӯйи мани меҳркеш бинӣ,
Агарам нишаста ҳар дам сари роҳи хеш бинӣ,
Чӣ кунам, магар ҷамолат ба ҳамин баҳона бинам (1,195).*

Аз назари аввал содагии баён кӯшишҳои устод Айнӣ ро барои равонии забон ва услуби шеър ба чилва меоваранд. Аммо, вучуди калимаҳои мураккаби «синареш» ва «меҳркеш», ибороти «аз карам ҳоли синареш дидан», «ду ҳазор беш дидан», «доғи фурқат», «сари роҳи хеш дидан» ва монанди ин дар вусъати як банд ба вучуди аносири зиёди хунари шеъри сабки ҳиндӣ дар мухаммасоти устод Айнӣ ишора мекунад. Дар канори ин мухаммасот мавҷуд будани мухаммаси маҳсус ба як ғазали Мирзо Абдулқодири Бедил бори дигар нуфузи таъсири сабки бедилро дар мухаммасоти Айнӣ ба субут мерасонад. Банди аввали мухаммаси мазкур ба таври зайл ибтидо ёфтааст:

Абри хат бебок чун бар рӯйи моҳе меравад,

*Ашки сурхам з-ин алам бар чехрагоҳе меравад,
Гарчи имрӯзам лақаб навхатпаноҳе меравад,
«Баъд аз инат сабзаи хат дар сиёҳӣ меравад,
Эй зи худ гофил, замони хушиногоҳӣ меравад» (1, 193).*

Аз рӯи анъанаи мухаммассароӣ дар сурати мухаммаси тазмин се мисраи аввал аз устод Айнӣ буда, ду мисраи баъд матлаби газали Бедил маҳсуб мешавад. Ба мушоҳида мерасад, ки зимни мухаммассароӣ устод Айнӣ кӯшидааст, ки барои наздик шудан ба сабки Бедил аз шигардҳо ва аносири сабки хоси бедилӣ корбандӣ намояд. Аз ин рӯ, назар ба мухаммаси мустақил дар ин мухаммас унсурҳои хоси шеъри сабки ҳиндӣ афзалият доранд. Масалан, ибороти «абри хат», «ашки сурх», «абри хат бар рӯи чун моҳ рафтани», «бар чехрагоҳ рафтани ашки сурх», «дар сиёҳӣ рафтани сабзаи хат», калимаи мураккаби «чехрагоҳ» дар доираи қаволиби шеъри сабки ҳиндӣ чилва додаанд. Ҳамзамон, услуби баёни мухаммас ҳам дар доираи суннатҳои шеъри сабки ҳиндӣ садо додааст, ки матолиби мазкур аз пайравони хуби шеъри Бедил будани устод Айнӣро ба субут мерасонад.

Мурур ба нашрҳо ва нусхаҳои хаттии “Девон”-и Мирзо Абдулқодири Бедил равшан месозад, ки газали шоир шомили 10 байт аст, аммо мухаммаси Садриддин Айнӣ аз 8 банд иборат мебошад. Муқаррар мегардад, ки устод Айнӣ ҳангоми иншои мухаммаси худ гӯё ду байти ин ғазалро сарфи назар намудааст, ки ба сурати зайланд:

*Мешавад сарсабзии ин боғ помоли хазон,
Хушидиҳоят ба гарди рангоҳӣ меравад.
Чора душвор аст дар тасхири ваҳшатпешагон,
Накҳати гул ҳар тараф гардид, роҳӣ меравад (4,564).*

Аммо дар нусхаи Ризо Ромпур, нашрҳои анҷомдодаи устод Халилуллоҳи Халилӣ ва Акбари Бехдорванд ду байти дигар низ мавҷуд аст, ки он низ ҳам дар мухаммаси Устод Айнӣ ҷой надоранд, ки абёти мазкур дар асоси нусхаи аввал зикр мешаванд:

*Нест собуни кудуратҳои дил гайр аз гудоз,
Чун шавад хокитар аз отаи сиёҳӣ меравад.
Сайқали зангори қулфатҳо ҳамин оҳ асту бас,
Зулмати шаб то насими субҳгоҳӣ меравад (3,587).*

Муқоисаи абёти омада дар мухаммаси Бедил бо матнӣ ҳамон ғазал дар нусхаи хаттии китобхонаи Ризо Ромпур, ду нусхаи девони шоир, ки дар Техрон тавассути Ҳусайни Оҳӣ аз рӯи нусхаи устод Халилуллоҳи Халилӣ ва Акбари Бехдорванд нашр шудаанд, инчунин фарқ ва номутобиқатии шумораи абёти ба мухаммас вориднашуда дар матнҳо баҳсу баррасиҳоеро пешорӯи мо мегузоранд, ки ба зарурати таҳлили масоили матншиносии ин мухаммас, хоса абёти аз ғазали Бедил ишорат менамоянд. Аз ҷумла, дар ин нусхаҳо байтҳои мазкуранд, ки дар баробари абёти боло дар мухаммаси Айнӣ ба ҷашм намерасанд. Масалан, байти шашуми ғазали Бедил ба шакли зайл омадааст:

*Сархуши паймонаи нози муҳити чилваем,
Мавҷи мо аз худ ба дӯши қачқулоҳӣ меравад. (4,564)*

Ҳарчанд дар умум ғазали бо матлаби
*Баъд аз инат сабзаи хат дар сиёҳӣ меравад,
Эй зи худ гофил, замони хушиногоҳӣ меравад*

оғозёфта аз 10 байт иборат аст ва устод Айнӣ гӯё ба 8 банди он мухаммас бастаанд, аммо мавҷуд набудани ин байт дар матнӣ ғазали мазкур заруратеро пеш овард, ки ба

масъалаи матншиносии он ва сабаби чой надоштани бархе абёт бар асоси таҳлили қиёси нусхаҳои мухталифи “Девон”-и шоир таваҷҷӯҳ зоҳир гардад. Вобаста ба ин дар ин нигошта асосан мо ба масъалаи матншиносии ду ғазали Бедил ва абёти истифодашуда дар мухаммаси устод Айнӣ аз Абулмаъонӣ рӯҷӯё ҳоҳем намуд, то воқеияти тағиру ихтилофи абёт равшан шавад.

Таҳлили муқоисавии матншиносии ғазали барои мухаммас баргузидаи устод Айнӣ бо нусхати хатии китобхонаи Ризо Ромпур ва дигар нашрҳои анҷомёфта баёнғари он аст, ки байти баъдии истифодашуда дар нусхаи Ризо Ромпур ва нашри устод Халилуллоҳи Халилӣ ба шакли зайл омада:

*Кист гардад монеи ранг аз тавофи барги гул,
Хуни ман то доманат, хоҳӣ нахоҳӣ меравад (3, 578).*

Аммо мисраи дувуми байтро устод Айнӣ ба шакли “Хуни ман дар доманат, хоҳӣ нахоҳӣ меравад”, зикр намудаанд. (1, 193)

Дар байти дигари мавриди истифодаи устод Айнӣ, ки шакли зеринро дорад, фарқият дар муқоиса бо нусхаҳои дигар ба назар намерасад:

*Чон ба пеши табъи бебокат надорад қимате,
Ройгон ин гавҳар аз дастӣ сипоҳе меравад (1, 193).*

Таваҷҷӯҳ ба байти баъдии мазкур дар Мухаммаси устод Айнӣ, ки ба сурати зайл омадааст, ки он дар нусха ва нашрҳои мавриди истифодаи мо дар таркиби ғазали шурӯъшуда дучор наомад.

*Бе ҷамолат ҷуз ҳалоки худ чӣ дорам дар назар,
Марг мебинад чу об аз чашими моҳӣ меравад (3, 579).*

Тааммул дар матни нусхаҳои хаттии мавриди истифодаи мо аз “Девон”-и Бедил, инчунин нашрҳои он муайян намуд, ки шояд дар нусхаи мавриди истифодаи устод Айнӣ аз ин ғазал гунаи дигари он мавҷуд бошад, зеро муқоисаҳо нишон дод, ки дар нусхаҳои хаттӣ ва чопии девони Бедил бо радифи “меравад” боз чанд ғазали дигаре низ чой дорад, ки аз ҷумла ин байт ва боз ду байти дигари дар мухаммаси Айнӣ омада, дар ғазали дигари Абулмаъонӣ зикр шудаанд. Байти матлаъи ғазали дувум ба гунаи зайл омадааст:

*Гар чунин ашкам зи шарми пургуноҳӣ меравад,
Ҳамчун абр аз номаам нанги сиёҳӣ меравад (3, 579)*

Мисраи дувуми байти мазкур дар нашрҳои дигари мавриди истифодаи мо ба шакли “Ҳамчун абр аз номаам ранги сиёҳӣ меравад” (5, 679)

омадааст, ки ба андешаи мо ҳамон гунаи мазкур дар нусхаи хаттии китобхонаи Ромпур саҳеҳ ба назар мерасад. Чун бо тақозои мантиқи байт аз шарми пургуноҳӣ ашк бирезад, он гаҳ таносуб бо рафтани нанги сиёҳӣ, яъне домани ба гуноҳ олуида, ки дар мисраи аввал ба сурати пургуноҳӣ даромааст, мутобиқат пайдо мекунад. Яъне Бедил, таъкид бар он дорад, ки агар ашкам чунин аз шарми пургуноҳии ман ҷорӣ шавад, нанги сиёҳии номаи аъмоли ман ба мисли абр аз ман бардошта мешавад. Абр ҳамчун ҳар чӣ бештар биборад, нанги сияҳ будан, аз ӯ шуста мегардад.

Ҳамин тағироти матнии марбут ба байтҳои аз ду ғазали ба як радиф эҷодшудаи Бедил сабаби фарқияти шумораи абётро низ мушаххас намуд, ки тафовутҳои онҳо низ ба сарчашма дар ду ғазали шоир доштани байтҳои дар таркиби мухаммаси устод Айнӣ омада марбут аст. Дар идомаи таҳлили яқояки абёти мазкур бар пояи шеваҳои матншиносӣ матлабро равшан хоҳад намуд.

Баъдан ду байти мавриди истифодаи устод Айни дар таркиби ғазали аввал ҷой доранд, ки чунин зикр шудаанд:

*Бо қади ҳамгашта фикри сайди шират аблаҳист,
Ҳамчу мавҷ аз ҷанги ин қуллоб моҳӣ меравад. (3,578)*

*Кист гардад мункири гул кардани асрори шиқ,
Рангҳо ин ҷо ба сомони гувоҳӣ меравад. (3, 578)*

Муқобала ва муқоисаи ин абёт бо нусхаҳои хаттӣ ва ҷопии “Девон”-и Бедил нишон дод, ки миёни онҳо дар мухаммаси устод Айни ва шаклҳои дар ин нашрҳо омада фарқияте ба ҷашм намерасад.

Аммо ҳамон байти баъдӣ ва ҳатто байти мақтаи мавриди истифодаи устод Айни ҳар ду дар таркиби ғазали дувум, ки матлаи он зикр шуд, ба сурати зайл омадаанд:

*Эй нафас, пеш аз ҳаво гаштан хурӯше соз кун,
Фурсати арзи қиёматдастгоҳӣ меравад.
Бедил, анҷоми тамошо маҳви ҳайрат гаштан аст,
Ин ҳама саъйи ниғаҳ бо бенигоҳӣ меравад. (3,579)*

Вале дар нусхаҳои ба кор гирифтани мо байти мақтаи ғазали аввал ба сурати зайл омадааст:

*Аз хати ӯ дам мазан, Бедил, ба ин ҳарфи ғариб,
Бар забони хомаам сунъи илоҳӣ меравад. (3,578)*

Дар натиҷаи муқоисаи абёти мухаммаси мазкур бо гунаҳои онҳо дар нусха ва нашрҳои “Девон”-и Бедил маълум гардид, ки аз 8 байти ба кор гирифтаи устод Айни панҷ байт аз як ғазал ва се байт аз ғазали дигар истифода шудааст. Аз ин баррасии марбут ба матншиносии ду ғазали Бедил ва мухаммаси устод Айни дар навбати аввал ҳамон таҳмин метавон кард, ки шояд Айни аз нусхаи хаттӣ истифода намуда бошад, ки ҳамин гунаи абёти омехта аз ду ғазали шоир дар он зикр шудааст. Маълум аст, ки бар асари нуфузи маҳфилҳои бедилхонӣ дар шаҳрҳои бузурги Самарқанду Бухорову Хучанд нусхаҳои фаровоне аз “Девон”-и Бедил ба шакли гузидаҳо китобат шудаанд, ки ба занни қавӣ мавҷудияти чунин шакли ғазал аз эҳтимол дур нест. Аз ин рӯ, бо сабаби ин ки вазну қофия ва радифи ҳардуи ғазал ягона мебошанд, иштибоҳан котибон абёти ғазалҳоро ба ҳам даромехтаанд ва дар айни китобат ҷойи онҳоро иваз намуда бошанд, чун ин гуна омезаҳои абёт дар ғазалиёти ҳамгуни “Девон”-и Бедил зиёд ба назар мерасад, ки албатта ин мавзӯи пажӯҳише ҷудоғона аст.

Нуктаи дигари қобили таъкид он аст, ки чунин шакли ғазалро устод Айни аз рӯи сурудаҳои хунармандони замони ҳеш шунидаву рӯи он мухаммас баста бошанд, зеро маълум аст, ки дар айёми рӯзгори ин устоди бузурги сухан аллакай бар матни ғазалиёти Абулмаъонӣ хеле сурудҳо эҷод шудаду теъдоде аз онҳо ба “Шашмақом” низ ворид гардида буданд. Чунин усули истифода аз матни сурудҳо дар тасҳеҳи мутун дар таҷрибаи аҳли завқ дар даврони мухталиф ҷой дорад ва ахиран муҳаққиқ ва бедилшиноси афғонистони Муҳаммад Қозими Қозимӣ ҳам як гузидае аз ғазалиёти Бедилро тавассути идомаи ҳамин суннат таҳия намуда, ки бар асоси сурудаҳои хунарманди маъруфи Афғонистон устод Сароҳанг тасҳеҳ гардидааст. Мавсуф дар муқаддимаи ин китобаш аз ҷумла навиштааст, ки “Дар канори инҳо, наметавон аз овои сеҳрангези устод Муҳаммад Ҳусайни Сароҳанг, овозхони фақиди Афғонистон ёде накунам, ки шуморе аз ғазалҳои Бедилро бо зебой ва маҳорати тамом иҷро кардааст. Оҳангҳои ӯ ҳам дилбастагиамро ба Бедил муассир будааст ва ҳам дар ҷалби тавачҷуҳам нисбат ба баъзе ғазалҳо, ки агар он оҳангҳо набуда, шояд дар онҳо

тааммуқ намекардам. Илова бар он,гоҳ –гоҳ дар ислоҳи ғалатҳо ва ёфтани шоҳиди мисол барои байтҳои душвор низ аз осори устод баҳра бурдаам, ки дар пайнавиштҳо мунъакис шудааст. (7,27)

Фарзияи дигаре ҳам метавонад ҷой дошта бошад, ки чун устод Айнӣ ба унвони як шоир ва мухлиси Бедил ашъори фаровонеро аз ин суханвари беназир азбар медониста, эҳтимол дорад, ки бар асоси гунаҳои дар хотираш ҳифз намуда ба эҷоди ин мухаммас иқдом намудааст. Албатта, никоте, ки дар заминаи ин мухаммаси устод Айнӣ бар як ғазали Бедил ва бархе масъалаҳои матншиносии он изҳор ёфт, андешаҳои мухлисонаи мо ҳам ба Ҳазрати Абулмаъонии Бедил ва ҳам яке аз пайравони муваффақ ва муридони роҳи мактаби адабии ӯ – устоди бузург Садриддин Айнӣ маҳсуб меёбанд. Муҳим он аст, ки аз ин мухаммас тавфиқ ва комгории устод Айнӣ дар роҳи истиқболи сабки сухани Абулмаъонии Бедил ба равшанӣ хувайдост, ки мо матолиберо роҷеъ бар вежагиҳои он дар мақолае дигар изҳор доштаем. Ба гумони мо мувофиқи матлаб аст,ки ин ҷо дар фароварди мақола матни комили Мухаммаси устод Садриддин Айнӣ ва ҳарду ғазали Абулмаъонӣ Бедили Дехлавиро зикр намоем,то бори дигар барои хонанда нукоти марбут бар матншиносии ин мухаммас ва ғазалҳои Абулмаъонӣ Бедил равшан гардад:

Мухаммаси Айнӣ бар ғазали Бедил:

*Абри хат бебок чун бар рӯйи моҳе меравад,
Ашқи сурхам з-ин алам бар чеҳрагоҳе меравад.
Гарчи имрӯзам лақаб навхатпаноҳе меравад,
«Баъд аз инат сабзаи хат дар сиеҳӣ меравад,
Эй зи худ гофил, замони хушиногоҳӣ меравад».*

*Нест ҳоҷат корвони ишкро бонги духул,
Ошиқонро аз назар пӯшида мебошад субул.
Аз кучо омад, надонӣ, нашъа дар минои мул,
“Кист гардад монеи ранг аз тавофи барги гул,
Хуни ман то доманат, хоҳӣ нахоҳӣ меравад”.*

*Мурдам аз ҳичрон, нашуд аз боги васлат накҳате,
Аз сарат гардам, худоро бар асирон раҳмате.
Дил зи каф шуд муфт, дар роҳат надидам шафқате,
“Ҷон ба пеши табъи бебокат надорад қимате,
Ройгон ин гавҳар аз дастии сипоҳе меравад”.*

*Аз фироқат тан фитад ҷоеву ҷон ҷои дигар,
Гар ҳамин соат намеорӣ ба болинам гузар.
Дар ҷаҳон з-ин пас нахоҳӣ ёфтан аз ман асар,
“Бе ҷамолат ҷуз ҳалоқи худ чӣ дорам дар назар,
Марг мебинад чу об аз чашми моҳӣ меравад”.*

*Дард агар тирист, аз дармон на уммеди беҳист,
Ҳосили умрам зи иштаргоҳи даҳр ин оғаҳист,
Қадди мино ҳам агар бошад ба базм, аз май тижист,
«Бо қадди хамгашта фикри сайди шират аблаҳист,
Ҳамчу мавҷ аз чанги ин қуллоб моҳӣ меравад”.*

*Булбул афгон мекунад, беҳуда дар гулзори ишқ,
Безабонӣ тарҷумонӣ дорад аз гуфтори ишқ,*

Саъй кардан ҳеҷ ҳоҷат нест дар изҳори ишқ,
“Кист гардад мункири гул кардани асрори ишқ,
Рангҳо ин ҷо ба сомони гувоҳӣ меравад”.

Эй назар, пеши ҷамолаш чашми ҳайрат боз кун!,
Эй ниғаҳ, то метавонӣ, сӯи ӯ парвоз кун!
Эй фиғон, арзи ниёзи мо ба он пурноз кун!,
“Эй нафас, пеш аз ҳаво гаштан хурӯше соз кун,
Фурсати арзи қиёматдастгоҳӣ меравад.”
Муфт наргисро тамошо кардани ин гулишан аст,
Айнӣ ин ҳирмон, ки ҳаст, аз ҷуръати чашми ман аст,
Гар назар боз аст аз оина, ин сир равшан аст,
“Бедил, анҷоми тамошо маҳви ҳайрат гаштан аст,
Ин ҳама саъйи ниғаҳ бо бенигоҳӣ меравад”. (1,193-194)

Ғазали аввали Бедил бо радифи “меравад”:

Баъд аз инат сабзаи хат дар сиёҳӣ меравад,
Эй зи худ гофил, замони хушиногоҳӣ меравад.
Мешавад сарсабзии ин боғ помоли хазон,
Хушидилиҳоят ба гарди рангкоҳӣ меравад.
Бо қадӣ хамгашта фикри сайди ишрат аблаҳист,
Ҳамчу мавҷ аз чанги ин қуллоб моҳӣ меравад.
Ҷора душвор аст дар тасхири ваҳшатпешагон,
Накҳати гул ҳар тараф гардид, роҳӣ меравад.
Ҷон ба пеши табъи бебокат надорад қимате,
Ройгон ин гавҳар аз дасти сипоҳе меравад.
Сархуши паймонаи нози муҳити ҷилваем,
Мавҷи мо аз худ ба дӯши қачқулоҳӣ меравад.
Нест собуни кудуратҳои дил гайр аз гудоз,
Чун шавад хокистар аз отаи сиёҳӣ меравад
Сайқали зангори кулфатҳо ҳамин оҳ асту бас,
Зулмати шаб то насими субҳгоҳӣ меравад.
Кист гардад монעי ранг аз тавофи барги гул,
Хуни ман то доманат, хоҳӣ нахоҳӣ меравад.
Аз хати ӯ дам мазан, Бедил, ба ин ҳарфи гариб,
Бар забони хомаам сунъи илоҳӣ меравад. (3, 578)

Ғазали дувуми Бедил бо радифи “меравад”:

Гар чунин ашкам зи шарми пургуноҳӣ меравад,
Ҳамчун абр аз номаам нанги сиёҳӣ меравад
Бе ҷамолат чуз ҳалоки худ чӣ дорам дар назар,
Марғ мебинад чу об аз чашми моҳӣ меравад”.
Саъйи қотилро талофӣ мушқил аст аз қотилам,
То ба узр оем замони узрхоҳӣ меравад.
Лангари ҷамъияти дил дар шикасти орзуст,
Мавҷ чун сокин шуд, аз кишти табаҳӣ меравад.
Аз ҳавасҳои сарӣ бигзар, ки дар анҷоми кор,
Шамъи ин маҳфил ба доғи бекулоҳӣ меравад.
Гирудори авҷи давлатҳо губоре беш нест,

*Бар ҳаво чун гирдбод аврани шоҳӣ меравад.
Тиарахтӣ ҳам шабистони чарогони вафост,
Дог то равшан шавад зери сиёҳӣ меравад.
Кист гардад мункири гул кардани асрори шиқ,
Рангҳо ин чо ба сомони гувоҳӣ меравад”.*
*Эй нафас, пеш аз ҳаво гаштан хурӯше соз кун,
Фурсати арзи қиёматдастгоҳӣ меравад.
Шамъи тасвирам, мапурс аз дарду доғи ҳасратам,
Ашки ман умрест ногардида, роҳе меравад.
Бедил, анҷоми тамошо маҳви ҳайрат гаштан аст,
Ин ҳама саъйи ниғаҳ бо бенигоҳӣ меравад. (3,579-580)*

Пайнавишт:

1. Айнӣ, С. Куллиёт. Ҷилди 8.–Душанбе: Ирфон, 1981.–524 с.
2. Айнӣ, С. Мирзо Абдулқодир Бедил. Баргардон ва наҷӯҳиши Шаҳбози Эраҷ.–Техрон: Интишороти «Сураи меҳр», 1384.–382 с.
3. Бедил, Мирзо Абдулқодир. Девон. Нусхаи хаттии китобхонаи Ризо Ромпур, бо шумораи 3656. Чопи аксӣ. Ба кӯшиши Алиризо Қазва. Техрон: - интишороти ширкати таъовуни корофаринони фарҳанг ва ҳунар. 1388. - 1709 с.
4. Бедил, Мирзо Абдулқодир. Девон.ч.1. Ба кӯшиши Акбари Беҳдорванд.–Техрон: Интишороти «Нигоҳ», 1386. - 708 с.
5. Бедил, Мирзо Абдулқодир. Куллиёт. Тасҳеҳи Холмуҳаммади Ҳаста ва Халилulloҳи Халилӣ. Ба кӯшиши Баҳман Халифаи Баноравонӣ. Ҷилди аввал, баҳши аввал. Техрон, интишороти Тилоя, 1389. – 798 с.
6. Бедил, Мирзо Абдулқодир. Куллиёт. Тасҳеҳи Холмуҳаммади Ҳаста ва Халилulloҳи Халилӣ. Ба кӯшиши Баҳман Халифаи Баноравонӣ. Ҷилди аввал, баҳши дувум. Техрон, интишороти Тилоя, 1389. – 802 с.
7. Бедил, Абдулмаъонӣ. Гузидаи газалиёт. Ба кӯшиши Муҳаммад Козими Козимӣ. Техрон:- Ирфон, 1386. – 808 с.

Reference Literature:

1. Aini.S. Collection of Compositions. V.8.- Dushanbe: Cognition, 1981. – 524 pp.
2. Aini.S. Mirzo Abulkodiri Bedil. Transpositions and Researches. Shakhbozi Eradge. – Tehran, Suza Coming from Heart. 1384hijra. – 382 pp.
3. Bedil, Mirzo Abdulkodir. Divan. Manuscript of Rompur library, number 3657. Facsimile edition. - Tehran. 1388hijra. -1709 pp.
4. Bedil, Mirzo Abdulkodir. “Divan” under the editorship of Akbar Behdorvand. – Tehran. Nigoh, 1386hijra. – 708 pp.
5. Bedil, Mirzo Abdulkodir. Collection of Compositions. Recession by Kholmukhammad Hast and Halliuloh Halili. Preparation and edition by Bahman Calipha Bonazavoni. V.1. p.1. - Tehran. “Yold”, 1389hijra.- 798 pp.
6. Bedil, Mirzo Abdulkodir. Collection of Compositions. Interpretation by Kholmukhammad Hast and Halliuloh Halili. Preparation by Bahman Calipha Bonazavoni. V.1. p.2. - Tehran. “Yold”, 1389hijra. – 802 pp.
7. Bedil, Abdulmaroni. Selected Gazels. Preparation for edition by Kozim Kozimi. - Tehran: Cognition, 1386hijra. – 808 pp.